

Dr Helena Zielińska

Katedra Rachunkowości
Akademii Ekonomicznej w Krakowie

Dr hab. Kazimierz Zieliński

Katedra Polityki Ekonomicznej i Programowania Rozwoju
Akademii Ekonomicznej w Krakowie

Spożycie żywności w Polsce. Tendencje i determinanty zmian

WPROWADZENIE

W latach 90. w Polsce nastąpiła diametralna zmiana ekonomicznych warunków gospodarowania. Transformacja systemowa spowodowała istotne zmiany w technologiach produkcji oraz w systemach dystrybucji wytwarzanych artykułów. Wprowadzanie nowych produktów, systemów dystrybucji, a także bezprecedensowe powiązanie z rynkiem światowym zwiększyły możliwości realizacji własnego, odmiennego wzorca konsumpcji.

Prezentowane opracowanie koncentruje się na przekształceniach spożycia żywności w latach 1993–2001. W szczególności prezentuje ono:

- tendencje spożycia poszczególnych artykułów oraz zmian w strukturze wydatków na żywność,
- czynniki oddziałujące na zaobserwowane zmiany popytu na artykuły spożywcze oraz
- przewidywane kierunki zmian wielkości i struktury spożycia artykułów żywnościowych.

Empiryczną podstawę przeprowadzonych rozważań stanowią wyniki reprezentacyjnych badań budżetów gospodarstw domowych prowadzonych przez GUS. Z uwagi na zmieniającą się metodykę badawczą, publikowane dane nie zawsze są w pełni kompletne i porównywalne. Stąd też zapewnienie porównywalności wymagało dokonania przeliczeń szacunkowych, co mogło mieć pewien wpływ na uzyskane wyniki i formułowane wnioski.

POZIOM I STRUKTURA SPOŻYCIA ŻYWNÓŚCI W LATACH 1993–2001

Bazę informacyjną przedstawionej analizy przeobrażeń w spożyciu żywności zawiera tabela 1. Przyjęty w opracowaniu okres badań został podzielony na trzy podokresy, a mianowicie: 1993–1995, 1996–1998 i 1999–2001. Taki sposób

Tabela 1

Spżycie artykułów żywnościowych w Polsce w przeliczeniu na 1 mieszkańca
w latach 1993–2001

Lp.	Wyszczególnienie	Jedn. miary	Okres			Zmiana (w %) ^{a)}
			1993– –1995	1996– –1998	1999– –2001	
1.	Wartość energetyczna	kcal	2597	2547	2492	–4,04
2.	Białko zwierzęce	g	41,67	42,67	44,33	6,40
3.	Białko roślinne	g	27,67	28,00	29,33	6,02
4.	Tłuszcze	g	106,67	104,00	99,00	–7,19
5.	Węglowodany	g	338,67	330,67	325,00	–4,04
6.	Pieczywo i produkty zbożowe	kg	10,31	9,82	9,23	–10,54
	w tym: pieczywo	kg	7,60	7,23	6,65	–12,49
	makaron	kg	0,22	0,27	0,33	50,00
	mąka	kg	1,42	1,26	1,20	–15,26
	ryż, kasze, płatki	kg	0,52	0,50	0,48	–6,45
7.	Mięso	kg	5,16	5,29	5,47	6,07
	w tym: mięso surowe	kg	2,91	2,91	2,95	1,37
	przetwory mięsne ^{b)}	kg	2,26	2,27	2,23	–1,18
	w tym: wędliny wysokogatunkowe i kielbasy trwałe	kg	0,30	0,40	0,43	42,86
8.	Ryby ^{c)}	kg	0,46	0,44	0,41	–12,23
9.	Mleko ^{d)}	l	7,43	6,63	5,99	–19,37
10.	Sery	kg	0,83	0,83	0,84	2,02
11.	Śmietana i śmietanka	l	0,57	0,49	0,46	–19,77
12.	Jaja	szt.	14,87	14,74	14,83	–0,27
13.	Oleje i pozostałe tłuszcze	kg	1,65	1,61	1,58	–4,64
	w tym: masło	kg	0,37	0,33	0,33	–10,00
	margaryna i inne tłuszcze roślinne	kg	0,89	0,99	1,02	14,23
14.	Owoce	kg	3,82	3,83	3,99	4,27
15.	Warzywa	kg	14,76	14,28	13,16	–10,88
	w tym: ziemniaki	kg	8,78	8,36	7,68	–12,53
16.	Cukier, dżem, miód, czekolada i wyroby cukiernicze	kg	2,52	2,34	2,20	–12,45
	w tym: cukier	kg	2,16	1,89	1,83	–15,12

^{a)} okres 1999–2001 w stosunku do 1993–1995

^{b)} polędwica, szynka, baleron i kielbasy trwałe

^{c)} bez marynat, przetworów ze zwierząt morskich i słodkowodnych

^{d)} bez mleka zagęszczonego i w proszku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Roczników Statystycznych 1994–2002.

postępowania pozwolił na wyeliminowanie wahań krótkoterminowych zmian spożycia artykułów żywnościowych. Pozycje 1–5 w tabeli 1 ujmują zawartość energii, białka, tłuszczów i węglowodanów w przeciętnej dziennej diecie mieszkańca Polski. Pozycje 6–27 prezentują kształtowanie się przeciętnej miesięcznej konsumpcji poszczególnych artykułów spożywczych bądź ich grup w przeliczeniu na 1 osobę.

Między okresami 1993–1995 a 1999–2001 wartość energetyczna spożywanej żywności zmniejszyła się o 4%. Zawartość energii w przeciętnej dziennej diecie kształtowała się w granicach 2492–2597 kcal, co w zasadzie odpowiada zaleceniom żywieniowców. Według opublikowanego w 1997 roku opracowania B. Gulbickiej, wartość energetyczna zalecanej konsumpcji artykułów żywnościowych powinna wahać się w granicach 2200–2800 kcal¹. W analizowanych latach odnotowano także spadek spożycia tłuszczów (o 7,2%) oraz węglowodanów (o 4%). Wzrosło natomiast spożycie białka zwierzęcego (o 6,4%) oraz białka roślinnego (o 6%).

Spożycie poszczególnych artykułów wykazuje w wielu wypadkach – co jest rzeczą oczywistą – wyższą dynamikę zmian, aniżeli zawartość składników pokarmowych. Począwszy od okresu 1993–1995 miesięczne spożycie śmietany i śmietanki oraz mleka zmniejszyło się o niemal 20%. Wydaje się, że spowodowane to zostało głównie rozszerzeniem sprzedaży produktów mleczarskich o niskiej zawartości tłuszczu. Spadki spożycia przekraczające 12% dotyczą takich artykułów jak: pieczywo, mąka, ryby, ziemniaki oraz cukier, miód, czekolada i wyroby cukiernicze.

Odmienne tendencje charakteryzują spożycie kilku produktów. Począwszy od lat 1993–1995 zanotowano szybki wzrost spożycia produktów wysokoprzetworzonych, np. makaronów, czy wędlin wysokogatunkowych. Wzrost ten wynosił odpowiednio 50% i 42,9%. Wzrosło również przeciętne miesięczne spożycie mięsa, owoców oraz serów.

Pogłębieniem analizy tendencji zmian spożycia artykułów żywnościowych w Polsce jest badanie i ocena kształtowania się udziału wydatków na żywność w przekroju grup gospodarstw domowych. Wskaźnik ten mierzy bowiem syntetycznie ekonomiczną dostępność żywności. Kształtowanie się tego wskaźnika w okresie 1993–2001 zaprezentowano w tabeli 2.

Początek okresu transformacji był bardzo restrykcyjny dla konsumentów. Nastąpił bowiem ogólny spadek dochodów realnych ludności, co – zgodnie z prawem Engla – spowodowało wzrost odsetka wydatków przeznaczanych na zakup żywności. W 1993 roku wskaźnik ten kształtował się w granicach od

¹ B. Gulbicka, *Bezpieczeństwo żywnościowe (główne problemy)*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 1997, nr 4–5, s. 73.

34,4% w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek do 48,8% w gospodarstwach rolników oraz utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych. W kolejnych latach wskaźnik ten charakteryzuje się tendencją spadkową. Największy spadek jego wartości odnotowano w gospodarstwach domowych: emerytów i rencistów oraz pracowników użytkujących gospodarstwa rolne; najniższy zaś w gospodarstwach domowych rolników. W rezultacie – po upływie 9 lat, a więc w 2001 roku, omawiany wskaźnik wahał się w granicach od 23,7% w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek, do 39,4% w gospodarstwach domowych rolników.

Ponieważ wyższy odsetek wydatków na żywność oznacza jej niższą ekonomiczną dostępność, powyższe dane wskazują, że w badanym okresie w najtrudniejszej sytuacji materialnej znalazły się gospodarstwa domowe rolników, które w największym stopniu poniosły koszty zachodzących przemian systemowych. W rezultacie występuje – co potwierdzają wyniki innych badań – zdecydowanie większa kumulacja rozmaitych form ubóstwa na wsi, niż w miastach, zwłaszcza tych największych.

Tabela 2

Odsetek wydatków na żywność w Polsce w okresie 1993–2001 w przekroju grup gospodarstw rolnych

Lata	Odsetek wydatków na żywność w gospodarstwach domowych					
	pracowników	pracowników użytkujących gospodarstwa rolne	rolników	pracujących na własny rachunek	emerytów i rencistów	utrzymują- cych się ze źródeł niez- arobkowych
1993	39,1	47,9	48,8	34,4	43,1	48,8
1994	37,6	45,3	47,7	32,3	41,6	47,4
1995	37,4	46,3	47,2	32,4	41,3	48,8
1996	35,3	43,6	44,3	31,4	39,7	47,0
1997	33,0	40,9	44,6	29,3	37,7	43,2
1998	30,7	40,5	45,5	27,2	35,8	38,6
1999	31,6	38,0	42,9	25,4	33,3	38,9
2000	26,5	35,7	40,5	23,9	32,0	—
2001	28,9	34,4	39,4	23,7	30,8	—

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Roczników Statystycznych 1994–2001.

² Np. A. Szukielióč-Bieńkowska, *Ubóstwo we Francji i w Polsce*, „Wiadomości Statystyczne” 2001, nr 4, s. 88.

GŁÓWNE DETERMINANTY ZMIAN SPOŻYCIA ŻYWNOSCI

Zgodnie z teorią zachowań konsumentów, podstawowymi wyznacznikami ilości i struktury nabywanych dóbr są: ograniczenie budżetowe i preferencje konsumentów. Pierwszy z wymienionych elementów determinowany jest przez

Tabela 3

Zmiany cen realnych wybranych kategorii produktów żywnościowych, dochodów oraz liczby ludności (w %)

Wyszczególnienie	Okresy		
	1996–1998 w stosunku do 1993–1995	1999–2001 w stosunku do 1996–1998	1999–2001 w stosunku do 1993–1995
Towary nieżywnościowe	1,77	5,16	7,02
Żywność	-2,19	-6,92	-8,96
Pieczywo i produkty zbożowe	10,29	-2,66	7,36
w tym: pieczywo	13,52	-0,05	13,47
mąka	13,48	-8,13	4,25
Mięso	-10,98	-11,34	-21,08
w tym: mięso surowe	-8,97	-14,65	-22,30
w tym: wołowe	-4,34	-9,05	-13,00
wieprzowe	-6,35	-8,58	-14,38
przetwory mięsne i wyroby garm.	-12,41	-8,58	-19,92
Ryby	-0,75	0,66	-0,09
Mleko, sery i jaja	-3,80	-8,00	-11,49
w tym: mleko	4,05	-6,57	-2,78
sery	1,19	-4,33	-3,18
jaja	-24,08	-21,61	-40,49
Oleje i pozostałe tłuszcze	-2,61	-8,01	-10,41
w tym: masło	7,77	-4,62	2,78
Owoce	-3,74	-2,19	-5,85
Warzywa	-3,74	-11,33	-14,65
w tym: ziemniaki	-3,74	-3,32	-6,93
Cukier, dżem, miód, czekolada i wyroby cukiernicze	-0,06	-6,96	-7,02
w tym: cukier	-3,81	-7,42	-10,95
Dochód na gospodarstwo	11,79	2,01	14,04
Dochód na mieszkańca	15,35	2,49	18,22
Liczba ludności	0,25	0,02	0,27

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Roczników Statystycznych 1994–2002.

zmiany relacji cenowych oraz dochodów, natomiast drugi – w przypadku żywności – uzależniony jest głównie od takich czynników jak: struktura wiekowa ludności, struktura gospodarstw domowych, zalecenia lekarzy i żywieniowców, zmiany stylu życia, technologia przygotowania posiłków, efektywność oddziaływania reklamy.

Determinanty zmian krajowego popytu na żywność związane z ograniczeniem budżetowym zostały zamieszczone w tabeli 3. Zmiany cen realnych zostały wyznaczone na drodze analizy porównawczej kształtowania się cen poszczególnych grup artykułów żywnościowych z ogólnym wskaźnikiem wzrostu cen dóbr i usług konsumpcyjnych. Podobnie porównanie dynamiki wzrostu dochodów nominalnych ludności z ogólnym wskaźnikiem wzrostu cen dóbr i usług konsumpcyjnych pozwoliło na skwantyfikowanie zmian dochodów realnych.

Dane zamieszczone w tabeli 3 pozwalają na wyrażenie opinii, że realne ceny żywności zmniejszały się, natomiast ceny realne towarów nieżywnościowych wykazywały odmienną tendencję. W analizowanym okresie realne ceny żywności spadły bowiem o niemal 9%, podczas gdy ceny towarów nieżywnościowych wzrosły o ok. 7%. Potwierdza to formułowany wielokrotnie w opracowaniach naukowych i publicystyce ekonomicznej wniosek, że kształtowanie się cen produktów rolniczych i artykułów żywnościowych w największym stopniu przyczyniło się do ograniczenia inflacji w Polsce.

W latach 1996–1998 nastąpiły istotne zmiany w strukturze cen żywności w porównaniu do okresu 1993–1995. W największym stopniu – o ponad 10% – wzrosły realne ceny produktów zbożowych, w tym zwłaszcza pieczywa i mąki. Wzrosły również ceny produktów mleczarskich, a mianowicie masła, mleka oraz serów. Spadek cen realnych był szczególnie widoczny w przypadku jaj, a także mięsa surowego, jak również przetworów mięsnych. Ceny realne tych artykułów zmniejszyły się odpowiednio o 24%, 9% i 12%. Zmniejszyły się również, aczkolwiek w mniejszym stopniu, ceny realne owoców, warzyw i tłuszczów roślinnych.

Między okresem 1995–1998, a 1999–2001 ceny realne niemal wszystkich artykułów istotnie zmniejszyły się. Najbardziej zauważalne spadki nastąpiły w przypadku: jaj, mięsa surowego oraz warzyw. Ceny tych artykułów zmniejszyły się odpowiednio o: 22%, 15% i 11%. W ciągu całego analizowanego okresu, czyli w latach 1993–2001, spadki cen realnych były szczególnie widoczne w przypadku jaj, mięsa surowego i przetworów mięsnych, a także tłuszczów oraz cukru. Wzrosły natomiast ceny realne pieczywa i przetworów zbożowych, a także masła.

Scharakteryzowane powyżej zmiany relacji cenowych spowodowały, że niektóre artykuły żywnościowe stały się bardziej, inne zaś mniej atrakcyjne dla konsumentów. Przykładowo, ceny realne masła wzrosły o ok. 3%, podczas gdy olejów i tłuszczów ogółem spadły o ok. 10%. W rezultacie tłuszcze roślinne

stały się korzystniejszą cenowo alternatywą dla tłuszczów zwierzęcych. W tym okresie spożycie masła zmniejszyło się o 10%, podczas gdy konsumpcja margaryny i innych tłuszczów roślinnych wzrosła o 14%. Stosunkowo wysoki spadek cen realnych mięsa był jedną z przyczyn wyraźnego wzrostu jego spożycia. Konsumpcja tego produktu zwiększyła się z 5,16 kg do 5,47 kg per capita. Szczególnie zwiększyło się miesięczne spożycie mięsa drobiowego z 1,31 kg w 1998 roku do 1,54 kg w 2001 roku. Podobnie można sądzić, że wzrost realnych cen przetworów zbożowych spowodował istotny spadek ich spożycia.

Mimo znacznego spadku realnych cen jaj, konsumpcja tego artykułu właściwie utrzymywała się na niezmiennym poziomie. Wywołany gwałtownym wzrostem podaży spadek cen nie wpłynął w tym przypadku na wzrost spożycia.

Po gwałtownym spadku dochodów realnych ludności, co miało miejsce na początku okresu transformacji systemowej, w latach 1996–1998 w stosunku do poprzedniego okresu, rozporządzalne dochody osobiste w przeliczeniu na gospodarstwo domowe zwiększyły się niemal o 12%, a w latach 1999–2001 tylko o 2%. W przeliczeniu na 1 mieszkańca wzrost ten wynosił odpowiednio 15% oraz 2%. Innymi słowy, statystyka budżetów gospodarstw domowych wykazuje, że od 1993 roku realne dochody zwiększają się, aczkolwiek w coraz wolniejszym tempie.

Wpływ zmian dochodu na konsumpcję żywności uzależniony jest od jego poziomu oraz od współczynników dochodowej elastyczności popytu na poszczególne artykuły. Współczynniki te przyjmują w Polsce dodatnie, aczkolwiek na ogół małe wartości liczbowe. W konsekwencji, duży wzrost realnych dochodów generuje istotne przyrosty konsumpcji tylko niektórych artykułów³. Ponadto, jak wynika z badań amerykańskich, wzrost dochodów w istotnym stopniu wpływa na zwiększenie spożycia żywności poza domem⁴. W Polsce wzrost realnych dochodów wywołał, *ceteris paribus*, zwiększenie spożycia mięsa, ryb oraz owoców i ich przetworów. Stosunkowo niewielki wpływ miał natomiast na spożycie mleka, a także przetworów zbożowych oraz ziemniaków.

O strukturze konsumpcji decyduje nie tylko poziom dochodów, ale również ich rozkład. Przeciętne roczne udziały wydatków na żywność w przekroju zamożności wybranych grup społeczno zawodowych zawiera tabela 4. Zaprezentowane dane ilustrują omawiane zagadnienie w dwóch wybranych latach, a mianowicie w 1992 oraz w 2001 r. Wartości liczbowe nie są w pełni porównywalne, ponieważ w sprawozdawczości statystycznej w 1992 roku wyodrębniono 8 grup dochodowych, zaś w 2001 – 10.

³ K. Zieliński, *Elastyczność podaży produktów rolniczych w Polsce*, Wyd. AE w Krakowie, Kraków 2002, s. 158–161.

⁴ J. Kinsey, *Working Wives and the Marginal Propensity to Consume Food Away From Home*, „American Journal of Agricultural Economics” 1983, nr 1, s. 10–19.

Tabela 4

Odsetek wydatków na żywność w gospodarstwach pracowników oraz emerytów i rencistów w latach 1992 i 2001 według grup dochodowych

1992				2001			
Grupy dochodowe (w tys. zł na 1 osobę)		Gospo- darstwa pracowni- ków	Gospo- darstwa emerytów i rencistów	Grupy dochodowe (w tys. zł na 1 osobę)		Gospo- darstwa pracowni- ków	Gospo- darstwa emerytów i rencistów
I	poniżej 600	52,3	55,5	I	poniżej 150	49,3	49,5
II	600–799	48,4	52,0	II	150–199	49,1	52,5
III	800–999	45,8	49,7	III	200–249	44,5	48,6
IV	1000–1399	41,8	48,1	IV	250–299	43,8	44,7
V	1400–1799	37,9	43,9	V	300–399	38,4	43,2
VI	1800–2199	35,6	40,3	VI	400–549	34,3	38,9
VII	2000–2699	32,9	37,8	VII	550–699	30,2	35,2
VIII	2700 i pow.	30,3	34,7	VIII	700–849	27,6	32,1
				IX	850–1299	24,6	28,4
				X	1300 i pow.	18,2	22,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Roczników Statystycznych 1994 i 2002.

Zamieszczone w tabeli 4 dane liczbowe wskazują na ściśle powiązania między udziałem wydatków na żywność a wysokością rozporządzalnych dochodów. Potwierdzają one znaną prawidłowość angielską, zgodnie z którą udział wydatków na żywność maleje w miarę wzrostu poziomu zamożności. W analizowanych typach gospodarstw domowych zaliczanych do dwóch najniższych grup dochodowych, ok. 50% wydatków przeznaczano na zakup artykułów spożywczych. W okresie 1992–2001, generalnie rzecz biorąc, nastąpił spadek odsetka wydatków na żywność w analizowanych grupach społeczno-ekonomicznych, przy czym tendencja ta z największym natężeniem wystąpiła w rodzinach najbardziej zamożnych. Oznacza to, że w latach 90. zwiększyło się materialne rozwarstwienie polskiego społeczeństwa.

W porównaniu do okresu 1993–1995 w latach 1999–2001 liczba ludności Polski zwiększyła się o 0,27%, przy czym – w miarę upływu czasu – tempo przyrostu naturalnego zbliżało się do zera. Zmiana liczby osób zamieszkałych na terytorium Polski nie wywołała zatem większego wpływu na popyt na żywność. Zmiany wielkości zapotrzebowania na poszczególne artykuły spożywcze spowodowane są natomiast przekształceniami w strukturze wiekowej społeczeństwa. Wzrastający odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym powoduje, że zwiększa się popyt na niektóre artykuły (np. soki owocowe czy warzywne),

przy równoczesnym spadku spożycia innych (np. świeżego mleka). Procesy migracyjne także nie pozostają bez wpływu na strukturę spożywanej żywności. Jak wykazują badania przeprowadzone w USA, mimo przenikania się wzorców spożycia, konsumpcja żywności, a zwłaszcza jej struktura, w dalszym ciągu jest istotnie uwarunkowana gustami i przyzwyczajeniami, które uzależnione są od etnicznego pochodzenia⁵.

Przekształcenia w strukturze spożywanej żywności wywołane są również zmianami liczebności poszczególnych rodzajów gospodarstw domowych. Zamieszczone w tabeli 3 dane pozwalają na sformułowanie wniosku, że w Polsce wzrasta liczba gospodarstw jedno- i dwuosobowych. Powoduje to wzrost zapotrzebowania na artykuły o wyższym stopniu przetworzenia, bowiem w gospodarstwach jedno- i dwuosobowych przeznaczają się mniej czasu na przygotowanie posiłków, aniżeli w gospodarstwach o większej liczbie osób. Ponadto w gospodarstwach o małej liczbie osób większy odsetek wydatków przeznaczany jest na posiłki spożywane poza domem.

Na strukturę spożycia żywności i preferencje konsumentów oddziałuje polityka społeczno-gospodarcza. Wiele bowiem jej rodzajów, np. polityka rolna, dochodowa ma także orientację żywnościową. Poszczególne instrumenty polityki wpływają na strukturę konsumpcji w sposób pośredni bądź bezpośredni. Wspieranie produkcji niektórych artykułów rolniczych, ustalanie limitów produkcyjnych, to przykłady oddziaływania pośredniego. Instrumenty te wpływając na relacje cenowe pomiędzy poszczególnymi artykułami pośrednio kształtują strukturę spożycia. Bezpośrednie oddziaływanie polega m.in. na ustalaniu i egzekwowaniu norm i standardów produkcyjnych (np. normy określające dopuszczalną zawartość środków konserwujących), sposobów opakowania i oznakowania.

Wynikające z osiągnięć nauki zalecenia lekarzy i żywieniowców mają wpływ na preferencje konsumentów, a tym samym na strukturę spożywanej żywności. Przykładowo nauka o żywieniu wskazuje na występowanie związków między nadmiernym spożywaniem tłuszczów zwierzęcych i mięsa czerwonego a chorobami serca i prawdopodobnie nowotworami. Ponadto spożywanie produktów wysokokalorycznych wpływa na otyłość, która jest przyczyną wielu problemów zdrowotnych. Czynniki powyższe wywierają pewien wpływ na zmiany wielkości i struktury konsumpcji żywności w Polsce. Można bowiem zauważyć substytucję tłuszczów zwierzęcych przez tłuszcze roślinne. Odzwierciedla to fakt, że część konsumentów zamieniała spożywanie tłuszczów o przewodzie kwasów nasyconych na tłuszcze o przewodzie kwasów nienasyconych. Nacisk na redukcję zawartości tłuszczów zwierzęcych w diecie mógł też przyczynić się do szyb-

⁵ R. Raunika, C. L. Huang, J. C. Purcell, *The Changing United States Food Market*, „Journal of Agribusiness” 1985, nr 1, s. 45.

szego wzrostu spożycia mięsa drobiowego niż mięsa czerwonego. Zauważalna w ostatnich latach redukcja spożycia składników energetycznych wywołana była spadkiem znaczenia produktów węglowodanowych w diecie ludności. Nastąpił bowiem spadek spożycia takich produktów jak przetwory zbożowe, ziemniaki, warzywa o wysokiej zawartości skrobi oraz cukier. Redukcja spożycia tłuszczów zwierzęcych stała się przyczyną istotnego ograniczenia konsumpcji niektórych produktów mleczarskich (śmietany, śmietanki, mleka oraz masła). Nastąpił również, chociaż w niewielkim stopniu, wzrost konsumpcji owoców, mięsa białego oraz warzyw liściastych.

Scharakteryzowana powyżej dynamika zmian popytu na poszczególne artykuły żywnościowe jest w pewnej mierze spowodowana zmianami stylu życia. Mimo istotnych różnic między poszczególnymi krajami, we współczesnym świecie zachodzą procesy „umiejdzynarodawiania” realizowanych wzorców spożycia. Wynika to z coraz szybszego przepływu informacji, rozwoju środków transportu, udoskonalania metod przetwarzania i przechowywania żywności itp. Obecnie konsumenci są bardziej niż w przeszłości skłonni do nabywania produktów żywnościowych, które świadczą o statusie społecznym oraz wywołują efekty psychologiczne. Tak więc status społeczny wpływa na kierunki przemian w strukturze konsumpcji i wydatków na żywność⁶. Aktywność zawodowa, zwłaszcza kobiet, także oddziałuje na przemiany w konsumpcji żywności. Większy udział aktywnych zawodowo w strukturze ludności oznacza bowiem, że zmniejsza się ilość czasu, który można przeznaczyć na przygotowanie posiłków. Implikuje to wzrost wydatków na spożywanie posiłków poza domem, jak również na zakup produktów o wyższym stopniu przetworzenia.

Wprowadzenie wielu innowacji technologicznych do procesu przygotowywania żywności, np. kuchni mikrofalowych, spowodowało skrócenie czasu przygotowywania posiłków w warunkach domowych. Od dawna konsumenci w krajach wysoko rozwiniętych coraz częściej wybierają produkty, które mogą być przygotowane do spożycia w czasie krótszym niż 20 min⁷. Nabywcy poszukują zatem żywności, którą można łatwo i szybko przygotować. Odpowiadając na te potrzeby, na rynek wprowadzono wiele nowych, bardziej przetworzonych artykułów żywnościowych. Należą do nich głównie mrożonki, koncentraty oraz dania gotowe do spożycia.

Udoskonalenia procesów produkcji i marketingu wpłynęły na wzrost produkcji i spożycia niektórych artykułów. Wprowadzenie opakowań kartonowych

⁶ D. J. Padberg, E. W. Randall, *Adaptability of Consumers and Manufacturers to Changes in Cultural Patterns and Socioeconomic Values*, [w:] *Future Frontiers in Agricultural Marketing Research*, pod red. P. L. Farris, Iowa State University Press, Ames 1983, s. 246–262.

⁷ B. Morris, *How Much Will People Pay to Save a Few Minutes of Cooking?* *Plenty*, „Wall Street Journal”, August 25, 1985, s. 19.

spowodowało wzrost konsumpcji soków owocowych i warzywnych. Zmiany technologiczne pozwoliły również na zwiększenie produkcji dodatków spożywczych oraz różnego rodzaju margaryn produkowanych z olejów roślinnych. Wytwarzanie i rozpowszechnianie słodzików miało ujemny wpływ na spożycie cukru.

W okresie badań odnotowano znaczący wzrost liczby placówek gastronomicznych w Polsce. Liczba restauracji zwiększyła się z 4,2 tys. w roku 1993 do 8,7 tys. w roku 2001. Liczba barów zwiększyła się z 23,3 tys. do 37,7 tys., stołówek z 3,3 tys. do 7,2 tys., a punktów gastronomicznych z 25,3 tys. do 33,4 tys. odpowiednio dla podanych wyżej dat. Wpłynęło to prawdopodobnie na wzrost spożycia mrożonych przetworów ziemniaczanych, mięsa drobiowego, a także tzw. owoców morza. Wzrost liczby placówek gastronomicznych wywarł natomiast ujemny wpływ na spożycie wielu innych produktów, np. świeżego mleka, świeżych owoców.

Oprócz wymienionych powyżej czynników, na kształtowanie się struktury spożycia może mieć wpływ reklama. Badania empiryczne potwierdzają hipotezę, że w pewnym stopniu reklama posiada zdolność dokonywania zmian wzorców konsumpcji⁸. Wydaje się, że zaobserwowany w Polsce w latach 1998–2001 wzrost spożycia jogurtów i innych napojów mlecznych (z 0,51 l do 0,56 l miesięcznie per capita) oraz soków owocowych i warzywnych (z 0,68 l do 0,79 l) jest m.in. skutkiem intensywnych kampanii reklamowych.

ZARYS PRZEWIDYWANYCH KIERUNKÓW PRZEOBRAŻEŃ SPOŻYCIA ŻYWNOSCI W POLSCE

Jak już wspomniano, poziom i struktura spożycia żywności uzależnione są głównie od: liczby ludności, poziomu uzyskiwanych dochodów realnych oraz od gustów i preferencji konsumentów.

W Polsce trudno spodziewać się, aby w najbliższych latach liczba ludności stała się czynnikiem wywołującym znaczący wzrost zapotrzebowania na żywność, a pośrednio na produkty pochodzenia rolniczego. Według ostatnio opracowanych przez GUS i ONZ prognoz, do 2030 roku ludność Polski nie przekroczy 40 mln⁹.

Wzrost dochodów realnych ludności, który ma wpływ na konsumpcję artykułów żywnościowych, uzależniony jest od sytuacji makroekonomicznej. Ponieważ współczynniki dochodowej elastyczności spożycia przyjmują zróżni-

⁸ M. Duffy, *Advertising and Food, Drink and Tobacco Consumption in the United Kingdom: a Dynamic Demand System*, „Agricultural Economics” 2003, vol. 28, nr 1, s. 51–70.

⁹ J.Z. Holzer, *Demograficzne uwarunkowania rozwoju Polski*, „Wiadomości Statystyczne” 2001, nr 1, s. 14.

cowane wartości, poprawa sytuacji materialnej ludności przyczyniłaby się zatem do wzrostu spożycia szeregu artykułów żywnościowych, a przede wszystkim mięsa, ryb i owoców.

Badania ekonomicznej dostępności produktów żywnościowych, która w prezentowanym opracowaniu została skwantyfikowana za pośrednictwem odsetka wydatków przeznaczanych na zakup artykułów spożywczych, wskazują, że wzrost spożycia żywności może nastąpić na skutek zmniejszenia dysproporcji w warunkach bytowych ludności. Wzrost ten nastąpiłby przede wszystkim w rodzinach najmniej zamożnych. Wiele polskich gospodarstw domowych nie jest bowiem w stanie przeznaczyć wystarczających środków na zakup produktów spożywczych. Z drugiej jednak strony wzrost poziomu zamożności zmniejsza siłę reakcji spożycia na zmianę dochodów.

Zmiany zaobserwowane w syntetycznej strukturze spożycia żywności, które polegają na wzroście konsumpcji produktów białkowych, a zmniejszeniu spożycia produktów zawierających duże ilości węglowodanów, będą prawdopodobnie kontynuowane w najbliższych latach. Spożycie przetworów zbożowych oraz ziemniaków zawierających głównie węglowodany przekracza bowiem poziom uzyskiwany w krajach wysoko rozwiniętych, zaś konsumpcja ryb, mięsa i jego przetworów kształtuje się na wyraźnie niższym poziomie.

Zaobserwowane kierunki przemian wskazują, że w najbliższych latach w dalszym ciągu spożycie mięsa drobiowego i jego przetworów będzie wzrastać szybciej, aniżeli mięsa czerwonego. Kierunek ten wspierany jest nie tylko przez zalecenia nauki o żywieniu, ale również przez relacje cenowe, bowiem produkcja mięsa drobiowego jest znacznie tańsza. Wskaźniki przetworzenia paszy na produkty zwierzęce w przypadku drobiu kształtują się na poziomie 2:1, podczas gdy analogiczne wskaźniki dla trzody chlewnej oraz bydła wynoszą odpowiednio 4:1 i 8:1¹⁰.

Podobnie jak w krajach wysoko rozwiniętych, w Polsce następować będzie wzrost znaczenia produktów wysoko przetworzonych w strukturze spożycia np.: mrożonek, koncentratów czy przetworów garmażeryjnych. Tempo wzrostu spożycia tych artykułów uzależnione jest głównie od poprawy sytuacji materialnej gospodarstw domowych, bowiem ceny tych produktów są wyraźnie wyższe aniżeli ceny surowców pochodzenia rolniczego. Na dynamikę spożycia omawianej grupy artykułów wywierają również wpływ takie czynniki jak: aktywność zawodowa ludności, struktura gospodarstw domowych oraz zmiany technologii przetwórstwa spożywczego.

¹⁰ I.A. Stucker, K.C. Lipton, *Aquaculture: Contributing to America's Food Supply*, National Food Review 1984, vol. 26, s. 5–7, za: O. Capps, *Changes in Domestic Demand for Food: Impact on Southern Agriculture*, „Southern Journal of Agriculture Economics” 1986, nr 1, s. 31.

Ze względu na zalecenia nauki o żywieniu, obecnie przy wyborze nabywanych artykułów coraz większe znaczenie mają kryteria określające jakość produktów, takie jak: bezpieczeństwo zdrowotne, zawartość konserwantów czy obecność pozostałości pestycydów. Z uwagi na negatywne skutki zdrowotne powstające jako efekt stosowania „przemysłowych” metod wytwarzania żywności, wzrasta zainteresowanie konsumentów artykułami wytwarzanymi przez rolnictwo ekologiczne. Czynnikiem sprzyjającym rozwojowi rolnictwa ekologicznego w Polsce może być – paradoksalnie – struktura agrarna. Jednakże produkcja żywności ekologicznej wymaga większych nakładów, wskutek czego wyższe ceny wpływają ograniczająco na wzrost spożycia tej grupy artykułów.

LITERATURA

- Capps O., *Changes in Domestic Demand for Food: Impact on Southern Agriculture*, „Southern Journal of Agriculture Economics” 1986, nr 1.
- Duffy M., *Advertising and Food, Drink and Tobacco Consumption in the United Kingdom: a Dynamic Demand System*, „Agricultural Economics” 2003, vol. 28, nr 1.
- Gulbicka B., *Bezpieczeństwo żywnościowe (główne problemy)*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 1997, nr 4–5.
- Holzer J. Z., *Demograficzne uwarunkowania rozwoju Polski*, „Wiadomości Statystyczne” 2001, nr 1.
- Morris B., *How Much Will People Pay to Save a Few Minutes of Cooking? Plenty*, „Wall Street Journal”, August 25, 1985.
- Kinsey J., *Working Wives and the Marginal Propensity to Consume Food Away From Home*, „American Journal of Agricultural Economics” 1983, nr 1.
- Padberg D. J., Randall E. W., *Adaptability of Consumers and Manufacturers to Changes in Cultural Patterns and Socioeconomic Values*, [w:] *Future Frontiers in Agricultural Marketing Research*, pod red. P. L. Farrisa, Iowa State University Press, Ames 1983.
- Raunikar R., Huang C. L., Purcell J. C., *The Changing United States Food Market*, „Journal of Agribusiness” 1985, nr 1.
- Stucker I. A., Lipton K. C., *Aquaculture: Contributing to America’s Food Supply*, „National Food Review” 1984, vol. 26.
- Szukielajć-Bieńkowska A., *Ubóstwo we Francji i w Polsce*, „Wiadomości Statystyczne” 2001, nr 4.
- Zieliński K., *Elastyczność podaży produktów rolniczych w Polsce*, Wyd. AE w Krakowie, Kraków 2002.

Food Consumption in Poland – Tendencies and Determinants of Changes

Summary

The research mainly concentrates on the changes in domestic food consumption and food spending patterns. Empirical analysis is based on a sample survey of household budgets in the years 1993–2001. The second part of the study is concerned with identifying and assessing the influence of the key factors responsible for changes in the domestic demand for food. Attention is focused on changes in relative prices, real disposable personal income, demographic structure of household, concern for health, changes in lifestyles and the effects of advertising.